

Gränsen

Den svenska neutralitetspolitiken under det andra världskriget präglas mer av försiktig inställsamhet än av något politiskt mod. Vår beredskap var ingalunda god men vi hade vår järnmalm som tyskarna hett eftertraktade. Den svenska filmen "Gränsen" fångar några tänkbara öden i de värmländska skogarna mot gränsen till Norge vintern 1942 och ställer frågor kring svensk neutralitet under det andra världskriget och hur det format vår självbild.

Rekommenderad från åk 9 & gymnasiet

EN FILMHANDLEDNING AV
ANDREAS HOFFSTEN

Handling

"Under andra världskriget försvann nästan 300 svenskar spårlöst. Det här är historien om sex av dem", upplyser en textskylt i filmens inledning.

Det är julafton 1942. Två svenska soldater, major Adolfsson och löjtnanten Aron Stenström förbereder ett sprängattentat mot en bro i norra Värmland, alldeles nära norska gränsen. De upptäcks och skottlossning uppstår men de lyckas komma undan. Vi möter senare Aron med sin flickvän Karin Lindström, de småpratar i sängen. Karin väntar deras första barn.

Sven Stenström anländer till Torsby, han ska inkvarteras vid den vägsärr 83, några kilometer från norska gränser där hans bror, löjtnant Aron basar. På kvällen diskuteras kriget, om tyskarna kommer att anfälla Sverige eller inte och om Tyskland är att räkna som fiende eller

inte. Det är starka känslor och bråket hänger i luften när Bergström uttrycker tyskvänliga åsikter. Sent på kvällen ger sig Sven iväg på skidor mot norska gränsen i sällskap med Halvars, en annan soldat. De smyger på tyskarna, men upptäcks och jagas under vilt skjutande.

Klipp till Aron och Karin som grälar. De planerar giftermål men Aron måste iväg på ett hemligt uppdrag som bara han och Adolfsson har vetskap om. Aron ger sig iväg tillsammans med Järvinen, "den enda jag kan lita på", som Aron säger samt ytterligare två män. Uppdraget består i att spionera på om tyskarna planerar att anfälla Sverige - och i så fall spränga ett par minerade broar. I skogen hittar de Halvars, död, fastspänd och illa tilltygad vid ett träd. Soldaterna chockas. Sven verkar av spåren att döma ha förts bort. De överraskas sen av tyskar och hinner med nöd och näppe undan efter en kortare strid. Till saken hör att de har kommit över hemliga tyska papper, ritningar och planer på en tysk invasion av Sverige.

Under tiden har överste Dunér fått höra att svenskar varit inblandade i strid och rusar rasande in på majorens kontor och begär en förklaring. Major Adolfsson hotas av krigsrätt. Situationen är politiskt känslig och de bägge herrarna enas om att samarbeta för att söka reda upp det hela.

Senare - i en stuga ute i skogen - överraskas två av svenskarna, Wicksell och Bergström, av tyskar som brutalt tar livet av en av dem, just han den tyskvänlige. Wicksell blir så chockad att han går rakt fram mot en tysk bil och börjar skjuta. Han skjuts ihjäl under plågsamma omständigheter.

Aron och Järvinen skidar vidare och förföljs av ett par svenskar som vill röja dem ur vägen, delvis på order av

översten som naturligtvis är rädd att hela affären skall utvecklas till storpolitisk skandal. Just som de attackerar och kämpar för livet dyker deras kontaktman i Norge, Egil, upp som en räddande ängel.

Det visar sig att Arons bror Sven är fången hos tyskarna i ett gammalt skolhus i samhället Lundemyra. I fyrtio graders kyla ger sig Aron, Egil och Järvinen, insmorda i tjära, iväg mot skolhuset för att söka frita Sven - och samtidigt jämna skolhuset med marken.

Fritagningen blir dramatisk. De hittar Sven som torteras nere i källaren med elchocker. Aron skjuter ner tyskarna. Sen går allt snabbt, Egil slänger in brandbomber och skjuter med automatvapen. Egil skadas dödligt men hinner slänga in en handgranat i huset. Järvinen träffas av en kula och dör i Arons armar. När Aron och Sven springer därifrån står skolhuset i ljusan låga. De stjälar en bil och flyr iväg mot svenska gränsen, Aron är skadad och kämpar för att hålla sig vaken och vid liv. De spränger en bro för att hindra tyskarna från att fånga in dem. "Kämpa Aron, vi är snart hemma", säger Sven samtidigt som bilden fryses.

Sverige och andra världskriget

Som kriget utvecklades i Europa åren 1940-42 när den tyska krigsmaskinen mullrade fram, till synes oövervinnlig innan den stora vändpunkten vid Stalingrad, är det lätt att förstå den spända atmosfär som rådde i Sverige och inte minst i gränstrakterna mot Norge. Skulle Sverige invaderas? Skulle det totala kriget med alla dess fasor även nå Sverige? Den svenska samlingsregeringen under Per Albin Hansson lyckades skickligt manövrera en svensk neutralitetspolitik. Så här formulerade sig statsministern i ett tal på Skansen sen kriget brutit ut: "Det är naturligt att allteftersom katastrofen syns rycka närmare, man med ökad ängslan frågat om de små nationernas möjligheter att hålla sig utanför. Jag förtröstar starkt på våra möjligheter i detta stycke. Vår egen vilja är samlad och beslutssam. Vi ha intet otalt med andra, vi känna icke någon vår fiende, ingen kan ha något reellt intresse av att driva oss ut ur neutraliteten. Men om branden bryter ut måste alla vara på sin vakt. Regeringen har vidtagit alla anstalter för vakthållning och skydd, som nu kan anses påkallade. Dessa komma att utvidgas och stärkas i den mån så befin-

nes nödvändigt. Vår beredskap är god." En klassisk mening, men vår beredskap var långt ifrån god, vilket naturligtvis tyskarna mycket väl kände till.

Men den svenska neutralitetspolitiken hade ett trumfkort och det var vår järnmalm som vi villigt exporterade till Tyskland och deras krigsmaterielindustri. Och Sverige fortsatte göra så ända till slutet av 1943 då det började stå klart att Tyskland skulle förlora kriget. Så det var naturligtvis ett krypande inför makten vilket fick ett av sina mest symboliska uttryck dels i den så kallade permittenttrafiken som pågick från sommarn 1940 fram till augusti 1943 där tyska soldater och tyskt materiel skeppades med tåg genom Sverige. Men alldeles särskilt när den tyska Engelbrechtdivisionen tilläts passera genom Sverige i juni/juli 1941. Sammanlagt 14 700 tyska soldater åkte tåg från Norge via Sverige till Finland inför operation Barbarossa, alltså då Tyskland anföll Sovjetunionen. Churchill i England rasade över den allt annat än konsekventa svenska neutralitetspolitiken. Vid ungefär samma tidpunkt hade Sverige vägrat England och Frankrike att låta sina soldater passera över svensk mark.

1942 när "Gränsen" utspelar sig hade de tyska förintelselägren i Polen börjat inleda sin systematiska utrotning av judar, romer och homosexuella. Sverige hade tillsammans med Schweiz drivit igenom att Tyskland skulle stämpla ett stort rött "J" i de tyska judiska medborgarnas pass för att underlätta gränspolisens arbete. Och 1938 fick gränsbevakningen hemliga instruktioner om att avvisa judar som försökte komma in i landet.

Den svenska politiken höll oss utanför kriget men särskilt ärofull var den inte. Vid krigsslutet stod vi med en intakt samhällelig infrastruktur och en oskadad industri, redo att möta framtiden.

Men allt var inte bara officiell politik. Av de ca 1 800 norska judar som hotades av Förintelsen räddades drygt hälften in i Sverige där olika hjälporganisationer samarbetade med den norska motståndsrörelsen. Det är i den rörelsen vi kan se "Gränsen" som ett tänkbart scenarion även om filmen är helt uppdiktad. På frågan om filmen bygger på verkliga händelser svarar regissören Richard Holm i filmens pressmaterial: "Inte vad vi vet. Men om det skulle ha hänt som i Gränsen så skulle det heller aldrig ha kunnat bli offentligt - det är det som är så kittlande. Det

kan ha hänt, blivit sekretessbelagt på 70 år ... men tidsandan är helt realistisk och bygger på verklighet."

- Den svenska neutralitetspolitiken - hur fungerade den? En politik som utgick från att Sverige skulle var suveräna och självförsörjande med mat, energier, försvar, fordon etc. Men hur neutrala kan Sverige vara när vi producerar och exporterar vapen, som en av de stora vapenexportörerna?

- Den svenska samlingsregeringen lyckades hålla Sverige utanför kriget. Ärofullt eller inte - det sparade säkert massor av svenskers liv. Vad är viktigast, att se till den egna befolkningens liv och hälsa eller hjälpa andra? Jämför med de svenska insatserna i Afghanistan och Libyen idag i nära samarbete med Nato.

- Det finns en allmän och ganska djupt rotad bild av att Sverige agerade passivt och gjorde stora eftergifter visavi Nazi-Tyskland. Tycker ni "Gränsen" i någon mån förändrar eller komplicerar den bilden? Motivera.

- Försök beskriv hur de svenska soldaterna i filmen såg på den svenska neutraliteten.

- Bilden av den svenska insatsen under andra världskriget ute i Europa kan knappast betraktas som ärofull. I ljuset av det, varför tror ni man gör en film som "Gränsen"? Vad vill den berätta förutom sin historia? Att det i Sverige trots allt fanns en hel del modiga män och kvinnor som stod upp mot nazisterna? Är det viktigt för vår nationella självkänsla?

- Vad neutralitet i krig innebar fanns beskriven i den så kallade Haagkonventionen från 1907. Där står bland annat att den neutrala staten är skyldig att inte "begå neutralitetsbrott". Och "Vill ett neutralt land göra eftergifter mot något land ska dess eftergifter beviljas lika för alla krigförande stater." Vilka motiv kan den svenska regeringen ha haft för sin eftergiftspolitik under det andra världskriget?

- Hur ser svensk neutralitetspolitik ut idag?

Sverige och Tyskland

Sverige hade vid tiden för krigets utbrott mycket nära förbindelser med Tyskland både ekonomiskt och kulturellt. Och den svenska kronprinsen var gift med tyskan Sibylla. Tyska var det språk som lästes i skolan och svenska intellektuella hade en intim relation med den imponerande tyska kulturen. Också mot bakgrund av en i Europa utbredd antisemitism gjorde att många inte lyckades se förbi dagspolitiken och bli varse en humanistisk aspekt på vart Tyskland var på väg. Men det fanns lysande undantag varav Torgny Segerstedt på Göteborgs Handels och sjöfartstidning är en liksom estradören Karl Gerhardt är en annan, ett slag Tage Danielsson på sin tid som elegant gisslade makten.

Det rådde inte censur i Sverige men misshagliga tidningar kunde beläggas med transportförbud och Pressnämnden fungerade som ett slags självcensur vilket de facto ledde till att svenska folket inte alltid fick veta hela sanningen.

- Idag är vi inte lika uppbundna vid Tyskland utan snarare EU och mer som kulturellt ideal, USA. Och väldigt få studerar idag tyska i skolan. Vilken roll spelar språket ifråga om kulturell samhörighet, musiken, filmer? Och hur tror ni framtiden ser ut - när tror ni supermakten Kina slår igenom på bred front kulturellt?

- Många menar att vi idag är alldeles för kulturellt uppbundna vid USA. Diskutera.

- För många var det en chock när nazisternas grymheter i koncentrationslägren stod i klar dager efter kriget. Information på den tiden var inte lika öppen och lättillgänglig, alla hade inte ens radio (för att lyssna på BBC:s sändningar). Men många visste ändå vad som hände. Forska i hur välkänd Förintelsen var och varför vissa ändå valde att blunda.

Filmens berättarmedel

"Gränsen" hade en produktionsbudget på ca 18 miljoner vilket är mindre än vad en motsvarande amerikansk krigsfilm har enkom i lanseringsbudget. Det är med dessa mål mätt en rejäl lågbudgetfilm. Men mycket arbete har istäl-

let lagts ner på scenografin och i ljudarbetet.

Man kommer långt med att få tag i ett äkta ånglok från tiden som stänkar och pyser och man kommer långt med tidstrogna kläder och uniformer. Det skapar atmosfär och ger äkthetskänsla.

Det skjuts mycket i filmen. Och ljudarbetet är av hög kvalitet vilket på många sätt kompenserar för bristen på spektakulära scener rent bildmässigt. Ljudet gör att vi i vår fantasi "läser in" sånt som vi inte ser med ögat.

- 40-talskänslan - hur ser vi den, hur märker vi den? Uppfattar eleverna den som äkta?

- Ljudd bilden vid stridigheterna - hur mycket betyder inte den? Man tar igen när man inte har så fullskaligt att visa på bild. Tänk på slutscenen när Sven och Aron åker i jeepen och Sven skriker åt Aron att hålla sig vaken. Den är på slutet alldeles tyst - likafullt hör vi och egentligen kanske ändå mer, fast det är tyst. Diskutera vidare kring ljudets betydelse i filmen - och i film över huvudtaget.

- Hur ser skildringen av soldaterna som hjältar ut? Jämför gärna med hjältar i amerikansk film. Är det mer trovärdigt här, dvs att de framstår som vanliga människor och inga superhjältar?

- Känns filmen trovärdig i sin berättelse? Gillade eleverna filmen? Vad lärde de?

- Den finske soldaten Järvinen är lugn och kall. Stenström är impulsstyrd. Hur framställs tyskarna? Tycker eleverna att det är klichébilder de får se?

Foto: Andreas Wessberg

Scenografi: Fredric Grecke

Kostym: Maya E. Degerlund

Klipp: Tomas Lundmark

Ljuddesign: Niklas Skarp

Musik: Anton Steen & Henrik Lindström

I rollerna

Aron Stenström - André Sjöberg

Sven Stenström - Martin Wallström

Wille Järvinen - Antti Reini

Karin Lindström - Marie Robertson

Egil - Björn Sundquist

Major Adolfsson - Johan Hedenberg

Wicksell - Henrik Norlén

Bergström - Jonas Karlström

Halvars - Anders Nordahl

Hauptmann Keller - Rasmus Troedsson

Tekniska uppgifter

Längd: 116 minuter

Format: Cinemascope 2,35:1

Ljud: Dolby Stereo

Censur: från 15 år

Svensk premiär: 28 januari 2011

Distribution

CCV Entertainment AB Adress: Box 130 - 115 41 Stockholm Tel: +

46 709 16 06 72 www.cinematicvision.com

anna.l@ccv-entertainment.com

Filminstitutet kan inte garantera att filmen finns i distribution efter den har slutat visas på ordinarie biografrepertoar. Via länken www.sfi.se/filmdistribution kan ni lära mer om hur ni hittar och bokar film.

Redaktion

Film i hela landet, Svenska Filminstitutet, april 2011

Produktionsuppgifter

Sverige 2010

Producent & manus: Johnny Steen & André Sjöberg

Regi: Richard Holm